

Ушбу макола сарлавхасидаги мавзу бир неча асрлардан бери кўп бахс-мунозараларга сабаб бўлиб келаётган масалалардандир. Шунингдек, “катли халолми” деган сўз (халол-харом, жоиз-ножоиз, раво-нораво каби) шаръий ибора бўлгани учун ҳам ҳаммага тушунарли бўлиши учун кўлланмокда. Хозирги дунёкарашнинг мохиятидан келиб чикиб айтганда, замонлар алмашинишига карамай кўпгина тадқиқотчилар эски ва янглиш фикрда қолганлари маълум бўлмокда. У ҳам бўлса Мансур Халлож ножоиз ўлдирилган ва унинг катлига фатво берганлар “диний реакцион тўдалар”, ёки “бир гурух жохил рухонийлар” деган қарашлардир. Шундай фикрни баъзи тадқиқотчилар ҳозир ҳам ўз илмий тезисларида илгари сурмокдалар.

Абумаъфиб Абдулло ибн Ахмад ибн Абутоҳир Хусайин Мансур Халлож Эроннинг Ботзо (айрим манбаларга кўра, Тур) мавзеида 858 йили хунарманд оиласида таваллуд топган. Унинг “Халлож” (халлож – пахта тозаловчи, пахта йигирувчи) деб аталишига сабаб оиласи пахта тозалаш ва сотиш билан шугулланган. Бошқа манбага кўра, дўконида пахтани чигитдан ажратиб ўтирган дўстига илтимос билан бир иш айтади. У рози бўлиб кетгач, Мансур мен дўстимнинг тирикчилигини зое қилдим, агар ишга буюрмаганимда ушбу юмушини тугатган бўлурди, деб қаромат билан кўлида ишора қилиб бир қанча миқдор пахтани чигитдан ажратиб қўяди. Шундан кейин у “Халлож” деб атала бошлади (Фаридиддин Аттор. “Тазкиратул авлиё”). Мансур Халлож Куръони Каримни ўн икки ёшида тўла хатм қилади (ёд олади). Ахли сунна вал-жамоа таркибидаги (Ханафия, Шофиъя, Ханбалия, Моликия) тўрт мазҳабда рухсат сўрамай, ўз азимати билан амал қилади (бу мазҳабларнинг хоҳлаганида амал қилиш факат ижтиҳодчиларга – диндаги қомил олимларгагина рухсат берилади). У жами юзга яқин шайхларга муридлик қилади. Улардан машхурлари – Саҳл ибн Абдулло Тустарий, Абу Абдулло ибн Умар ибн Усмон Маккий, Жунайд Бағдодийлардир. 18 ёшида Тустарга қелиб 2 йил Абдулло Тустарийнинг кўлида таълим олади. Усмон Маккий хизматида 8 йил таҳсил кўради. У Яқуб Октонинг кизига уйланади. 27 ёшида унинг маънавий сармастлиги бошланади. Бағдодда Шиблий, Жунайд Бағдодийлар билан ҳамсухбат бўлади. Жунайддан қаттиқ имтиҳон тарзида масала сўрайди. Жунайд оғриниб :

- Яқин орада сени дорга осгайлар ва гўштингни парча-парча қилиб, ўтда

ёккайлар,-дейди. Мансур жавобан:

- Мени дорга осишадиган куни сен суратингни ўзгартириб, бошка кийимлар кийгайсан ва менинг катлимга фатво бергайсан, -дейди. Жунайд хайратланиб қолади. Хакикатан тақдир шундок бўлади. Казо-кадар вақти келиб Бағдод шаҳрининг уламолари унинг катлига фатво ёзадилар ва Жунайдга ҳам ёзиб имзо чек, дейдилар. Жунайд суфийлар либосини ечиб, уламолар кийимини кийиб, фатвога имзо чекиб айтадики: “Биз унинг зоҳирини ҳукм қилурмизким, катл қилингувчидир, ботинини эса Аллоҳ билур”.

Мансур Жунайддан саволига жавоб ололмай, ундан ижозат сўрамай Тустарга бориб бир йил туради. Халк қиядиган тўнни кийиб бир канча вақт улар орасида бўлади. Одамлар унинг сўзини қабул қилмайдиган бўлади. У ердан чиқиб, Ахвоз, сўнг Маккага келиб икки йил мужовирлик (хожиларга сув берадиган, уларни етаклайдиган ва шу қабиюмушларни савоб учун бажарадиган хизмат тури) қилади. У ердан қайтгач ахволи ўзгаради. Халкни маъно ва маърифат билан даъват қилишга ўтади. Сўзлари одамлар “курсоғига” сигмайдиган бўлади, яъни уни санокли шайхлардан ташқари ҳеч қим тушунмайдиган бўлади. Мансурни элликта шаҳардан қувадилар. Мансур Халлож борган шаҳарлар – Тустар, Бағдод, Басра, Макка, Ахвоз, Синд, Мўлтон, Кашмир, Хуросон ва Мовароуннахрнинг кўп шаҳарлари, Бухорода ҳам бўлиб, бу ердаги мадрасаларда маъвизалар қилган (маъруза ўқиган). “Тазкиратул авлиё”да келтирилишича, ҳар куни тўрт юз ракат намоз ўқир (бошка манбага кўра минг ракат) ва буни фарз қилиб олган эди. Ҳар бир намозини гусл қилиб ўқийди. Кароматлари – кўлида ишора билан пахтани чигитдан чиқариш, тўни ичидан, қўнидан пишган овқат чиқариш, бошқаларнинг кўлидаги қишанларини ишора билан узиш, ўзи билан чаён олиб юриш ва ҳ.к. Асарлари – “Тавсин”, “Ал-хаёқал”, “Ал-қабирият ал-аҳмар”, “Нур ал-асл”, “Жисм ал-қабир”, “Жисм ал-сағир”, “Бўстони ал-маърифат” ва наътлар, илохийлик тараннум этилган шеърлар.

Одамлар, ҳатто баъзи шайхлар ҳам унинг маънавий сармастлигини адабсизликка йўядилар, айрим борган жойларида тошбўрон қиладилар. Кўп валийларнинг одати шундайки, ўз маънавий ҳолатларини оммага терс қилиб кўрсатадилар. Ўзи ҳам ҳажга борганида дуо қабул бўладиган жой – Арофатда “Эй Аллоҳ, мени расвоийи жаҳон қил, тоқим халқ лаънатласин!” деб нола қилади. Ўзининг ортидан эргашган мухлисларига, муридларига кароматлар кўрсатади. Бундай кароматларини бошқалар жодуга ва қуфрга нисбат берадилар. У “Анал Ҳак” (Ҳакман, яъни Худоман) дейди. Фаридиддин Аттор “Тазкиратул авлиё”да: “...Энди мен ажабланурман ул қишигақим, бир дарахтдан “Анал Ҳак” қикса, раво тутар (мумкин дер), ҳолбуки у ерда дарахт йўқ, сўзлаган Ҳакдир! Хусайн Мансур Халложнинг вужуд дарахтидан “Анал Ҳак” қикса, раво тутмаслар, ҳолбуки, Хусайн у ерда йўқ, сўзлаган Ҳакдир. Нечукким, ҳазрати Пайгамбар (с.а.в.) марҳамат этарки: “Ҳак таоло Умар тили билан сўз сўзлар. У ерда (Мансур вужудида) на мулҳиднинг (Худого мунқир бўлган даҳрийнинг), на-да бошқанинг сўзи бордир” (Мирзо Кенжабек таржимаси). Абул Косим Қушайрий ривоятига кўра, агар у (Мансур Халлож – Ш.Ж) макбули Ҳак бўлса, халқнинг радди билан мардуд (рад этилган) бўлмас, агар мардуд (Худо рад қилган) бўлса, халқнинг қабули билан макбул (Худого макбул) бўлмас.

Кўп шайхлар Жунайдга ўхшаб Мансурни эътироф этганлари ҳолда ўзларини олдидан қувганлар. Масалан, Усмон Маккий Мансурнинг ёзув устида кўриб “Нима ёзурсан?” деганида, Халлож “Қуръонга муораза (эътирознома) ёзурман” дейди. Бу сўз шайхга огир ботиб “Бадхудар бўлмагин!” деб ёнидан хайдайди. Айтадиларки, Мансур Халложга не бало келган бўлса, ана шу дуоибаддан келди. Яна бир нақлга кўра, Усмон Маккий бир

куни “Ганжнома” таржимасини бир коғозга ёзиб, жойнамозининг тагига қўйган эди. Мансур келиб ўша саҳифани олади. Бу нарсга шайхга маълум бўлиб айтадики: “Хусайн келиб, сўрамасдан коғозни олибди, тез орада унинг қўл-оёқларини кесгайлар ва уни дорга осиб ўтда ёккайлар, кулини қўкка совургайлар” дейди.

Султон Баҳоваддин Валад (Мавлоно Румийнинг фарзанди) “Маориф” асарида шундай ёзади: “Мансур Халложни унинг замондош уламо ва авлиёлари – хатто Жунайд Бағдодий, Абубакр Шиблий каби муршидлар ҳам – зохирда инкор этдилар ва жонига қасд қилдилар ва барчаси келишиб, уни дорга осиб фатво бердилар. Натижада ўшандай жажоннинг ягона азизини дорга осиб қатл этдилар. Дордан тушириб оловга солдилар, қуйиб кул бўлгандан кейин оламда асари қолмасин деб кулини қўкка совурдилар. Дейдиларки, (қотиллар) нима иш қилмасинлар, ерда, осмонда олов ва сув устида “Анал Хак” деган ёзув – Сўз пайдо бўларди. Бу қароматни қўргандан кейин барчаси пушаймон бўлдилар, бу пушаймонлик бизнинг замонгача давом этиб келмоқда. Ўшандан буён Мансур номи тилга олинмагунча, уни хотирламасдан мажлислар қизимайди, суҳбатларга қайс қирмайди. Қиёматгача шундай қолажак! Раҳматуллоҳи алайҳа (унга Аллохнинг раҳматлари ёғилсин).

Оқибат уни ушлаб Халифа Муктадир ҳузурига олиб келадилар. Халифа унга “Анал Хак дема, Хувал Хак дегил”, дейди. Мансур биз учун шундай демок керак, дейди. Халифанинг вазири Исо уни зиндонга солади. У ерда бир йил ётади. Одамлар келиб ундан масалалар сўраб туради, кейинчалик бу ҳам тақикланади. Сўнги беш ой олдига одам қўйилмайди. Машхур шайхлар Ибн Ато билан Абу Абдуллох Хафиф бир марта бориб қўрадилар. Яна бир марта Ибн Ато бир кишини жўнатиб айттириб юборадики: “Эй, Мансур, бу сўзни айтдинг, узр сўра, зиндондан қутулсан”. Мансур жавобан: “Мен не дедимки, узр сўрайман? Холикни қўйиб, халққа ёлвормайман” дейди. Ибн Ато эшитиб “Биз Хусайннинг ўндан бирича ҳам эмасмиз”, деб йиглайди. Шиблий эса “Мен билан Халлож бир қилмиз, фарқимиз шундаки, мени жинни деб эълон қилишди, қутулиб қолдим, уни эса ақли халок этди” дейди. Фахруддин Али Сафий (Хусайн Воиз Қошифийнинг ўғли) “Рашахоту айнил-хаёт” асарида Хожа Али Ромитаний (қ.т.с.) рашхасида (12.Рашха): “Ойдиларқим: “Агар ҳамаи рўйи заминда Хожа Абдулҳоликнинг фарзандларидин бирлари бўлса эрди, Мансур харғиз дорга қетмас эрди, яъни агар Хожанинг фарзанди маънавийларидин бирлари ҳаёт бўлса эрди, Хусайн Мансурни тарбият бирла ул мақомдин ўтқарур эрди” (59-бет). Бундан ҳулоса қиладики, Мансур Халложнинг мақоми, яъни “Анал Хак”қа етиш энг олий мақом ёки қомиллик нуқтаси эмас экан. Ундан ўтилганда ҳам бир неча қоллар (мақомлар) мавжуд. Ўзгариб қилинг, Хожа Абдулҳоликнинг ўзи ёки у каби авлиёларгина эмас, хатто уларнинг маънавий фарзандлари, яъни муридлари Мансурнинг ўша жазабали ҳолатидан муқоаба, тасарруф ва тарбият билан ўтқаришга қодир эканлар. Демак, кейинги давр суфийликда валийлар янада юксак маънавий мақомларга қила олганлар. Шунингдек, тасаввуф тариқатлари шу даврлардан бошлаб юксалган, синтезлашган. Масалан, жаҳрий зикрдан соқин зикрга ўтиш ва бошқалар. Хожа Алоуддин Атторнинг Хожа Баҳоуддин Накшбандий ҳақидаги асарида ҳам шунга далил бўладиган мисоллар қўп. Хусусан, Баҳоуддин Накшбандий: “Менда Мансурнинг ҳолати жўш урди, Аллохнинг ёрдами билан бу мақомдан ўтиб олдим” дейди. Демак, бу ўзгариш суфийликда Халложнинг мақомидан кейин яна қомиллик сари соқин мақомлар бошланишини билдиради. Фахруддин Али Сафийнинг “Рашахоту айнил-хаёт”да Хожа Убадуллох Аҳрор Валий тўғрисидаги рашхада (уқланчи қасл, 83-рашха, 368-бет): “Ойтур эрдилар: “Одамлар

тасаввур этибдурларким, магар камол “ана-л-Хак” демакда турур. Камол онда турурким, лафзи “ана”ни аввали калимадин кўтариб, харгиз онинг ёдини этмагайлар”. Демак бизнингча, бу матнни шундай изохлаш керакки, “анал Хак”нинг “анал”ини айтмай “Хак”нинг ўзини айтса зикр хосил бўлади. Шунингдек, киши ёки зокир “анал” айтмаса битта борликни ифода этган бўлади. “Анал Хак”да эса омма наздида куфр калимасидан ташкари иккита борлик “мен – худо” сўзлари ясалмокда. Икки борликни ифода этишдан кўра “бир борлик”-“Хак” дейиш олий макомдир. Хожа Ахрор Валий хазратлари шунга ишора қилган бўлиши мумкин, яна Аллох билади. Колаверса, Хожа Бахоуддин Накшбанд хазратнинг:

“Худонинг мардлари худо эмаслар,
Лекин худодан ҳам жудо эмаслар” деган байти Мансур Халложни тўғри идрок этишимизга ёрдам беради.

Энди шайх Мансурнинг катли сахнасига келайлик. У зиндонда махбусларга айтадики: “Эй, ахли зиндон! Агар хоҳласангиз, сизни озод айлайин, чиқинг, кетинг”, - деганида махбуслар жавобан: “Агар кўлингдан келса, ўзингни озод этардинг, бу балодан қутулардинг” дейдилар. Мансур кўли билан ишорат қилганида барчаларининг кишанлари узилиб тушади. “Зиндон эшиги нима бўлади, кандок чиқамиз?” деганларида яна у бир ишорат билан зиндон эшигини очади. “Сен қочмайсанми?” деганларида Мансур “Менинг Хак билан ишим бор, жойига тушмоғи керак” дейди. Посбонлар келиб ундан махбусларни сўрасалар “Озод этдим” дейди. У ана шу тарика зиндонда “фитналар” содир этади. Бир гал Мансурни зиндондан топа олмайдилар. Иккинчи куни зиндоннинг ўзини топа олмайдилар. Мансурдан “Нима бўлди, қайда эдинг” деганларида, жавобан у “Биринчи кеча Аллохга бордик, шунга мени топмадилар, иккинчи кеча Аллох бизга келди, шунинг учун зиндонни ҳам топа олмадилар” дейди (тавхидни химоя қилиб айтганда, бизнингча, бу Хакнинг тажаллиси холос, шу ўринда Аллох бевосита (вахийсиз, Жаброилсиз) Мусо калимуллох билан сўзлашган тоғни эсланг, чулки, худога макон иснод этиб бўлмайди – Ш.Ж.). Шу ходисаларни халифага етказганларида у “Мансурга дарра уринг, гапидан қайтмаса ўлдиринг!” дейди. Мансурни зиндондан чиқариб таёқ урадилар. Хар таёқ урганларида “Ё, Ибни Мансур, Ла тахоф индал холлий” деган садо эшитилган экан. Кейин уни дорга осиш учун олиб борадилар. Кўп манбалардаги бир хил нақлга кўра Мансур дор томон хиромон, рақсга тушиб, хурсанд борган экан. “Шу ҳолатда ўйнамок вақtimi?” деганларида, у “Ахир қурбонлик ўрнида (шаҳид мартабасида) кетаётирман” дейди. Бир дарвеш шу ҳолатда кетаётганида ундан “Ишк нима?” деб савол сўрайди, Мансур жавобан: “Бугун, эртага, индинга нимани кўрсанг шу ишқдир” дейди. Хақиқатан, биринчи кун унинг оёқ-қўлини кесиб, тошбўрон қилиб, дорга осадилар, иккинчи кун жасадини ўтда ёкадилар, учинчи кун қўлини йиғиштириб қўкка совурадилар ва Дажла дарёсига ташлайдилар. У дор томон шодлик кўрсатиб борар экан шогирдларидан бири Халложда васият қилишни сўрайди. Мансур: “Нафсинг сени машғул қилишидан аввал сен нафсингни машғул қил, бундай ҳол авлиёларнинг ишидир” дейди. У дор пиллапоясига етиб келгач, дор зинасини ўпиб, тавоф қилади. “Пиллапояни нечун ўпасан?” десалар, у “Ошиқлар меърожи осилмокдир” дейди (хар кимнинг меърожи бор, жумладан, Пайгамбар (с.а.в.) ҳадисига кўра, мўъминнинг меърожи – намоздир, меърож – арабчасига лугавий жихатдан руъжу, уръжу, меърож (шу уч масдарга кўра) – чиқиш, юксалиш маъноларини беради, қиёслашнинг ўринли эканлигига қарангки, дорга ҳам чиқилади). Одатга кўра осиш вақти юзига қоп қийдирмокчи бўладилар, Мансур

унамасдан очик юзлик билан ёпинчикни ечиб ташлайди ва икки кўлини кўтариб киблага караб муножот килади. Шу ҳолатда шайх Шиблий унинг олдига келиб Куръони Каримнинг Хижр сураси 70-оятини ўқийди (маъноси: “Биз сени барча оламлардан кайтармаганимиз эдик?!”) ва Халлождан “Суфийлик нима?” деб сўрайди. Халлож “Камтарин макомини ҳозир кўрасан!” дейди. Шиблий “Аъло макоми қандай?” деб сўраса, у “Сенга у томонга йўл йўқ!” деб жавоб беради. “Хол нима?” деб сўраганларга Мансур: “Хак билганимиз ҳеч ким билмайди, ўзини ўзи ҳам билмайди” дейди. Хамма Мансурни тошбўрон кила бошлайди. Шайх Шиблий ҳам шаръиятга муваккат килмок учун гул (баъзи манбаларга кўра лой) отади. Шунда Мансур ох чекади. “Шунча одамлар тош отдилар индамадинг, Шиблий гул отса “Ох!” демокдасан” десалар у “Тош отаётганлар билмай отмокдалар маъзурдирлар (узрийдирлар), Шиблий эса билиб туриб отди” дейди. Халложнинг кўлини кесаётганларида кулади. “Нега куласан?” десалар, у “Суврат кўлим кесилди, сифат кўлим кесилмади ва ўша кўлимни ҳеч қачон кесолмайсизларки, у билан ҳиммат бўркини Арш устидан олиб бошимга кийдим” дейди. Унинг оёғини кесганларида ҳам табассум килади ва айтадики: “Бу оёғим дунё сафарини килардим, кесилса ҳам эмас, сифат оёғим тургайки, у билан охират сафарини килгайман!” дейди. Икки кўлини тирсакларига қадар қон суртади, кейин юзига ҳам булайди. “Нега бундай килмокдасан?” десалар, айтадики “Ишқ таҳоратини олмокдаман, ишқ учун қон билан вузъу қилинади!” дейди. Халложнинг тилини кесмокчи бўлганларида “Бир дам сабр қилинглар, муножот этайин” деб киблага юзланади:

- Илоҳи! Бу менга қилинган раҳматни Сенинг шаръиятинг ва буйругинг ўрнига тушсин, деб килмокдалар. Илоҳи! Буларнинг гуноҳи йўқдир, барчаларини ёрлақин ва умидларига етказгил! Илоҳи, Подшоҳо, Парвардигоро! Менинг қўл ва оёқларимни кесган бўлсалар, Сенинг ризонг учун ва Сенинг йўлингга кесдилар. Илоҳи! Буларни ҳам раҳмат айла, бенаиб ва маҳрум қилмагил!.. – дейди. Бу гал унинг тилини кесиб, қўзларини ўйиб оладилар. Бир қанча қишларга бу таъсир қилиб йиғлайдилар. Шом намози вақтида, қазо қунида, ризо майдонида, тавҳид муҳофазаси соатида, 922 йил зул-қаъда ойининг 23-қуни, Наврўздан етти қун аввал, Дажланнинг дарёсининг тошишидан икки қун олдин Хусайн Мансур Халлож қон беради. Уни парча-парча қилганларида ҳам этининг қар бўлагидан “Хак, Хак, Анал Хак” деган садо чиқади. Эртасига майдонга қелганларида ҳам бутун атроф “Анал Хак” садосига тўлган эди. Тириклигида тилидан қорий бўлган “Анал Хак” энди унинг қар бир ўзвидан (аъзосидан) чиқа бошлайди. Одамлар, бунинг қитнаси аввалгисидан ҳам ошиб тушди, дейдилар. Бу сафар унинг қўштарини йиғиштириб олиб ўтда ёқадилар. Бошқа қун қулини Дажла дарёсига ташлайдилар. Дажла устида ҳам “Анал ҳак” садоси тўлиб кетади ва дарё тоша бошлайди. Қўп манбаларга кўра, Дажланнинг тошишига қулни ташлаш сабаб бўлган экан. Мансур Халлож ҳақида ёзилмаган бошқа манбалар ҳам дарё тошиш вақти уни қатл қилинган қулар бўлганини эътироф этади. Мансур ўлиmidан аввал бир қурийдига қуйлагини ечиб қериб “Менинг қулимдан Дажла тошгай ва Бағдодни қароб қилгай. Дарё тоша бошлаган қароти қирқамни сувга қарши тутгил”, деган экан. Ўша шогирд қирқани сувга қарши тутганида дарё соқинлашиб, ўзанига қайтган экан. Мансур Халлож қатлидан кейин қўп шайхлар уни тушида қўрганларини айтганлар. Қўрилган тушлар эса бир-бирига ўхшаш, яъни тушда қотифдан овоз эшитилади: “Биз Халложга қиримиздан бир қир қўрсатдик, у эса қот қилиб қўйди, қимқи Султоннинг қирини қот этса, қазоси шудир!”

Шайх Шиблий эса Халлож турбатида Аллоҳга муножот қилиб: “Бу мўъмин ва ориф эди. Нечун бу қалони унга қилдилар?” деб ниёз айлайди. У қотифдан “Эй, Шиблий, бу қалони

шунинг учун килдикки, у Бизнинг сиримизни ўзгага сўзлади. Сир сакламаганининг жазоси шудир!” деган овоз эшитади. Шиблий Халложни тушида кўриб сўрайди: “ – Сенга шунча азоб берган халкни Хак нима қилади?

- Икки тоифасини ҳам раҳмат айлади. Бир гуруҳи менинг холимни билиб шафкат этар эди, шунинг учун раҳмат қилинди. Бошқа гуруҳ менинг холимни билмас эди, Хакнинг амри бажо бўлсин, деб (тавҳидни ҳимоя қилиб) азоб берар эди. Шунинг учун раҳмат қилинди” – дейди. Нақлга кўра, дор осилаётган Халлождан масала сўрагани ҳатто Иблис ҳам келади: “Сен “Анал Хак” дединг, сенга раҳмат айлади, мен “Анал хайр” дедим, менга лаънат ўқилди, сабаби недир?” – дейди Шайтон. Мансур у лаъинга жавоб бериб дейди: “ Сен ужб, кибр, манманлик қилдинг, мен кибрни ўзимдан қувдим, сабаби шудир” (Тазкирату авлиё). Дерларки, эрта қиёмат куни аросат бўлғай, Мансурни занжир билан боғлаб келтиргайлар. Агар хайратга тушса, қиёмат қавмини бир-бирига ургай. (Ўша манба).

Мавлоно Жалолиддин Румийга кўра, Мансур Халложнинг нури 150 йилдан сўнг Фаридиддин Атторнинг рухониятига тажалли қилди ва унинг мураббийси бўлди. (“Фихи мо фихи” - «Ичиндаги ичиндадир») Бундан ташқари Атторнинг увайсий (руҳдан таълим олганлиги) эканлигини кўп ёзганлар.

Баъзи тадқиқотчилар ёндашганидек, Мансурни “бир гуруҳ жохил рухонийлар” ёки “диний реакцион тўдалар” ўлдирмаган. Матнга, умуман тарихга бундай ёндашиш ярамайди, собик тузум шароитида эмасмизки, бундай сўзларни қўлласак. Юқорида таъкидлаганимиздек, унинг катлида авлиёлар ҳам иштирок этган. Унинг катлига Жунайд Бағдодийдек қутби замон (қутб-авлиёларнинг энг олий макоми ва дунё уларнинг борлиги учун қойим турадиган, Пайгамбар (с.а.в.)дан сўнг қоинот ана шундай еттита абдоллар борлиги учун бир низомда сакланадиган) бўлган зотнинг фатвоси ҳам қўшилган. Ҳатто Мансурнинг катлидан кейин эртаси кун майдон “Анал Хак” садосига тўлиб кетганида бир гуруҳ солих кишилар ва Халложнинг муридлари катлга фатво ёзган қози қалон Абу Умарнинг маҳкамасига келиб “Бу не ҳол? Уни нотўғри катл қилдик?” деб гавго қўтарганларида унинг жаҳли чиқиб “Ахир буни ҳамма мўмин ҳам қила олади!” деб сиёҳдонни зарда билан ташлаб юборганида ерда “Анал Хак” ёзуви ҳосил бўлади. Шундан кейин одамлар индамай тарқаб кетадилар.

Энди “Мансур Халложнинг катли ҳалолми?” деган масалага келсак, бизнингча, унинг катли ҳалол, ўлдирилиши керак эди. Тавҳидни, шаръиатни ҳимоя қилиш мақсадида, аҳли сунна вал-жамоа таркибидаги барча мазҳабларга (ҳанафий, шофий, ханбалӣ, моликий) кўра, ҳусусан амал мазҳабимиз ханафийликка, эътиқод мазҳабимиз мотуридийликка асосланиб катли ҳалол деймиз. Мотуридийнинг “Жомеъ ул мутун” (Аҳмад Қумушхонавий) асарида “Халложнинг катли ҳалол” дейилади ва ҳукм шундай изоҳланади: Хусайн Мансурни тадқиқ қилинганда унинг бисотидан мухлислари, муридлари ёзган хатларида “Сен Раббларнинг Раббисан”, “Сен бизнинг Раббимизсан” каби жумлалар мавжуд номалар топилади. Шунингдек, “Анал Хак” иқрори кишини катлига етарлидир. Шу маънода Халложнинг катли раводир. Лекин биз уни катлига Жунайддек (суврати катл қилингувчи, сийратини Худо билади) муносабатдаммиз. Қуфрга нисбат бермаймиз, унинг рухониятига тош эмас, Шиблийдек “гул отамиз”, ҳолос. Кейинги давр тадқиқотчилари – шарқшунослар Бартольд, Бертелс, Эдуард Браун ва бошқа тадқиқотчилар “катл қилувчилар”га нисбатан совук муносабатини уларнинг маданияти, дини бошқалигига

йўйиб тушуниш мумкин. Лекин, бу ҳолатга ўзимизнинг тадқиқотчилар ҳушёр бўлиб ёндашсалар фойдадан холи бўлмайди.

Таникли олим – Хомиджон Хомидий домла “Тасаввуф алломалари” асарида Мансур Халлож ҳақида куйдагиларни ёзган: “...сўфизмдаги пантеистик таълимотга кўра ҳар икки оламнинг (икки олам эмас, ўн саккиз минг олам дейиш керак – Ш.Ж.) яратувчиси – Оллоҳ ўзи халқ этган нарса ва махлуқларда зухур этади (зухур этмайди, зухур бу зоҳир бўлиш, пайдо бўлиш, деганидир, ваҳоланки, Аллоҳ макондан, замондан, яратган махлуқларидан муназзахдир – Ш.Ж.), яъни улар мутлак моянинг заррачаларидир”. Тухумнинг мояси бўлади, агар домла (Хомиджон Хомидий) “моя” деб фалсафа категориясидаги субстанцияни, жавҳарни, физика тушунчасидаги атомни назарда тутаётган бўлсалар улар “заррачалар”га бўлинмайди. Хомиджон домла кейинги жумлада давом этади: “ Мансур Халлож таълимотининг асосини ана шу нарсада “Тангрининг инъикоси” ташкил этади”. Домланинг “инъикос” деган фалсафий хорижий иборасини “аксланиш” деб қабул қилсак ҳам мақсад ҳосил бўлмайди. Биринчидан, Мансур Халлож ҳозирги олимларга ўхшаб таълимот яратмаган, унинг ҳолатини ўрганувчилар таълимот, тасниф ишлаб чиқадилар. Иккинчидан, Тангри ҳеч қачон “инъикос” этмайди. Аллоҳнинг “тажалли”сини ҳам биз тушунадиган илм билан ўрганиб бўлмайди. Бу ҳудди сувда ойнанинг аксини кўриб мен ойна ариқда кўрдим деган боланинг тасаввурига ўхшайди. Ваҳоланки, салкам Ер сайёрасидек келадиган Ой сайёрасининг кичик ариқка сигмаслиги ҳаммага аён. Халложнинг ҳолатига ҳам “тажаллини (Аллоҳни ўзи эмас), нурни соясининг бир жузви етган, ҳолос. Акс ҳолда “инъикос”га тоғлар, сайёралар чидамайди, Халлож чидай олармиди. Кейинги жумлада “Шайхнинг муҳолифлари ана шу жихатни ҳисобга олмай, аниқроғи, чуқур тушуниб етмай, уни “пайгамбарлик”, “Худолик” даъво этди, деб жохилликка йўл кўядилар”. Домланинг бу тушунчалари хорижий олимларнинг матнга беписанд ёндашишларига ўхшаб кетмоқда. Х.Хомидий ибораси билан айтганда Мансур Халложнинг “муҳолифлари”, қатлга фатво чиқарган зотлар “жохил” эмасликларини эса юқорида таҳлил қилдик. Умуман, энди тарихий вазиятни, матнни герменевтик жихатдан ўрганмай “фалон диний реакцияон тўда”, “фалон жохил уламолар” каби ёндашишлардан чекинсак яхши бўларди.

Шунингдек, Мансур каби қисматга дучор бўлган кишилар (Насимий, Машраб каби) қотилларини ҳам мазаммат қилиш, ёмонлаш мумкин эмас. Хатто улар қанчалик нафратга лойиқ бўлса ҳам шаръиятни, тавҳидни ҳимоя қилганлар. Масалан, бошидан товонигача териси шилиб олинган Имомиддин Насимий ўлимига шеър айтиб шодлик кўрсатиб бораётганида (ибрат бўладиган жаҳондаги энг ажиб ишлардан бири содир бўлади) қатлга фатво берган уламолардан бири “Бу зиндик шундай кишики ҳазир бўлинг, агар ҳозир терисини шилаётганингизда бир жойингизга қони тегиб кетса ўша аъзойингизни кесиб ташлашга тўғри келади”, дейди. Фалакнинг ишини қарангки, ўша гапираётган одамнинг кўрсаткич бармоғига Насимийнинг қони томчилайди. Буни кўрган халқ “Сўзингизни исботланг!”, “Бармогингизни кесиб ташланг!” деб талаб қила бошлайди, у эса “Ҳа, энди мисол учун гапирган эдим” деб ўзини оқламоқчи бўлади. Ажиб ҳолатга эътибор қилинг “Оғламас” радиофили шеърини айтаётган Насимий жони чиқаётганида сўнги байтни шундай тугатади:

“Зоҳидинг бир бармогин кесса дўниб Ҳакдан қочар,
Бир Ошики сарупо сўярлар оғламас”

Мазмуни: Зоҳидинг бир бармоғи учун Ҳакдан тоғиб, сўзига жавоб беролмади, Бир Ошиқни сарупо яъни бошдан оёқ терисини шилиб, сўймоқдалар, лекин бу унга ҳеч нарса

эмас.

Машраб ҳам жуда кўп шеърларида “Шароби антахур ичиб, Мансур каби дор тагида титрагайман” ва шунга ўхшаш сатрлари билан ўз ўлимини башорат қилган.

Насимий, Машрабларнинг ўзи алоҳида мавзу. Сўз чўзилмасин учун мухтасар қиламиз. Матнни тушуниш ҳеч қачон охирига етмайди (Гадамер). Тарихий матнлар эса ёш келинларга ўхшайди, қачонки ўзимизни унга бағишласак, бизга бағрини очади. Хуллас, тарихий матн вазиятлар билан боғлиқдир. Тарихни ўрганиш эса уни қайта яшашдир.

Шукур ЖАББОРОВ

Илова

"...ВАХДАТУЛ ВУЖУД (Пантеизм) қарашидаги мутақаллим яъни файласуфларнинг "иждоди"да муҳим роль уйнаган бир адабиёт эди. Манбъаларга қарасак бу фикр билан ўрта асрларда тарикат аҳллариининг аксари "қасал" бўлганди. Уларнинг энг машҳури албатта Мансур Халлождир. Ундан кейингилар Мансур Халложни ўзларига пир қилиб олдилар.

"Хусайн ибн Мансур ул-Халлож "Аналхак"- "Мен Хакман, Хаксиз вужуд йук" дегани каби, баъзи мутасаввифлар ҳам: "Солиқ гоёга (мақсадга) етгач, ёш ниҳолга сув хулул этишдек, Аллоҳ ҳам унга хулул этади, ажратиш мумкин бўлмайди, шунда: "Мен Уман, У мендир" дейиш мумкин..." дейишади. Уларнинг фикрича, бу қўшилув ё иттисол (боғланиш), ё ижтимоъ (жамланиш), ёки истиҳола (ҳолдан қайтиш) йўли билан бўлади. Аллоҳ бу каби ҳоллардан муназзахдир. Булар даъво қиладиган иттисол ва ижтимоъ каби ҳоллар, аслида Аллоҳнинг нури солиқнинг қалбида акс этмогидан иборат. Улар буни хулул деб (қириб ўрнашиш) деб уйлайдилар. Сувга қараган бола, қуёшнинг аксини сув ичида қурганида, Шу қуёш дегани каби бу...

Бундай қимсаларга ушбу хусусдаги нарсалар тадбиқ этилади: Тавба қилсалар, тавбалари қабул қилинади. Бу айтган сўзлари важд ҳолида айтилган бўлса, охирада нажотдадирлар. Дунёда эса барибир зоҳирига қараб ҳукм қилинади.

...Тилмисонийнинг ривоятига кўра, Мансур Халлож ўз тобиъларига (ёронларига) ЁЗГАН МАКТУБИДА БУНДАЙ ДЕГАН ЭКАНЛАР: "Раббиларининг Раббидан бандаси фалонча ўгли фалончага...

Тобиълари ҳам хат ёзганда у кишига ушбу иборалар билан хитоб этишаркан: "Эй зотларнинг зоти, Сен ҳар шаклга қирасан, Сен шу онда Хусайн ибн Мансур шаклидасан, Сен Алламул-Гуйубсан, Сенинг раҳматингни истаймиз". Агар нақл рост бўлса, тортушувга лузум йук. Катли вожибдир."Жомиъ ул мутун" китобидан)".

Тасаввуф ҳақида шайх ҳазратларининг "ТАСАВВУФ ҲАКИДА ТАСАВВУР" китоби

нашрдан чикккан. Биродарлар ушбу китоб билан танишиб чиксалар кўп нарсалардан хабардор бўладилар, Инша Аллох. Албатта ўкиб чиқишларингизни тавсия этаман. Куйида ушбу китобдан баъзи иқтибослар келтирилади:

Имом Суютий ўзларининг «Тарихи хулафо» номли китобларида куйидагиларни ёзадилар:

«Хижрий уч юз биринчи санада Халложни туяга миндириб сазойи килинган холда Бағдодга олиб кирилди ва: «Бу қарматийларнинг даъватчиларидан биридир! Уни таниб кўйинглар!» деб жар солинди. Сўнгра тўққизинчи йили катл килингунича қамаб кўйилди. Уч юз тўққизинчи йили Халложни кози Абу Амр, фукаҳолар ва уламоларнинг унинг қони халоллиги ҳақидаги фатвоси ила катл килинди».

Халложнинг қадимги ва ҳозирги мухлислари даъво қилганларидек, уни тўғри гапни айтгани учун баъзи жохиллар катл қилган эмас. Балки уни энг нотўғри гапни айтиб, айтганида туриб олганидан кейин, тўққиз йил қамоқда қолиб ҳам ўзига қелмаганидан кейин мусулмонларнинг ижмоъи ила катл қилишга ҳукм қилинган.

Албатта, хижрий тўртинчи асрнинг бошида исломий илмлар ўзининг авжида, мусулмонлар дийнларида мустаҳкам ҳолларида, дийний эътиқод ва таълимотлар мусаффо ҳолида эди.

Аммо, кейинчалик таназулга юз тутилди. Турли омиллар таъсирида мусулмонлар ичида Ислом таълимотларига зид нарсалар ҳам таркала борди. Одамлар Куръон ва Суннатни кўйиб, турли фалсафа ва ажабтовур фикрларга берилиб кетди.

Бора-бора Мансур Халложнинг «аналхак» – Хакк менман» ёки «маа фил жуббати иллаллоху» – чопоннинг ичида Аллохдан бошқа йўқ» қаби иборалари ҳам ип эша олмайдиган гап-сўзлар ва ишлар кенг тарқалди.

Ўша нарсаларга мисолларни шайх Абул Хасан Надавий раҳматуллоҳи алайҳининг имом Сархандийнинг ҳаётлари ҳақида ёзган китобларидан таржима ҳолида келтирамиз.

«Тилмисоний вужудий мазҳабни амалда татбиқ қилар эди. У барча ҳаром нарсаларни ҳалол ҳисобларди. У: «Мавжуд битта бўлганидан кейин, ҳалол билан ҳаромнинг орасини фарқлашнинг нима ҳожати бор», дер эди».

Бир киши бошқа бировдан Ибн Арабийнинг «Фусу-сул ҳикам»ини ўқир эди. У ўз устозини Аллохнинг валий ва ориф бандаларидан деб билар эди. У китобни ўқиб туриб, унинг Куръонга ҳилофлигини билиб қолди ва устозига: «Бу гап Куръонга ҳилоф-ку», деди. Шунда ҳалиги устози: «Куръоннинг ҳаммаси ширқдир. Тавҳид бизнинг қаломимизда, ҳолос», деди.

Бир киши ваҳдатул вужуд назариясига амал қилувчи шахс билан юриб бораётиб, қасиб ётган ўлик итни кўрди ва: «Бу ҳам Аллохнинг зотими», деди. Ваҳдатул вужудчи: «Ундан ташқарига чиқадиган нарса бормиди? Ҳа, ҳамма нарса Унинг зотидир!» деди.

Ваҳдатул вужуд назарияси тарафдорига: «Агар вужуд битта бўлса, нима учун хотин ҳалол бўлиб, она ҳаром бўлган», дейилди. Шунда у саволга: «Бизнинг наздимизда ҳамма нарса битта. Аммо анави сўқирлар «ҳаром» дедилар ва биз сизларга «ҳаром» дедик», деб жавоб берди.

Бу ҳолат ваҳдатул вужуд назарияси танқидчилари қаторига баъзи илмий сўфийларнинг ҳам қўшилишига олиб қолди...

Абу Муслим тайёрлади